

Literatuur en levensloop: de succesmoraal van Dirc Potter, ambtenaar-auteur aan het Hollandse hof (ca. 1400)*

F.P. van Oostrom

Van het handjevol Hollanders dat van betekenis is voor de geschiedenis van politiek én letterkunde, lijkt Dirc Potter (ca. 1370-1428) vooralsnog de vroegste. Als hoge ambtenaar bij het Hollandse grafelijk hof heeft deze Potter een prominente rol gespeeld – zij het, zoals het ambtenaren betaamt, dikwijls achter de schermen – in het bestuurlijk bedrijf van zijn dagen. Als baljuw van Den Haag, en later zelfs als eerste secretaris van opeenvolgende graven trad hij vele malen op als vertegenwoordiger van de landsheer, daarbij onder meer soms leiding gevend aan hoogst verantwoordelijke, diplomatieke missies in binnen- en buitenland. Dat Potter naast zijn gewichtige ambtelijke besognes nog gelegenheid heeft gevonden om zich aan de literatuur te wijden, is in zijn geval evenzeer opmerkelijk als later bij Huygens en Cats; feit is dat op grond van de kwaliteit en de kwantiteit van zijn oeuvre voor Potter een bijzondere plaats pleegt te worden ingeruimd in de geschiedschrijving van onze vroeg-15e-eeuwse letteren.

Omdat zulke veelzijdige persoonlijkheden de kaders van de hedendaagse, wetenschappelijke arbeidsdeling te buiten gaan, bestaat het gevaar dat ze in het onderzoek steeds slechts partieel worden belicht. Voor Dirc Potter is dit zeer zeker het geval. De eerste en tot op heden laatste poging om hem, min of meer gelijkelijk, als historisch en literair-historisch personage te profileren stamt van Conrad Busken Huet.¹ Hier waagde, typerend genoeg, een amateur – zelf man van meerdere werelden – wat specialisten niet durfden dan wel niet belangrijk achtten; en ook al draagt het resultaat dan terdege de sporen van Huets amateurisme, dat hoeft nog geen reden te zijn om het bij deze ene poging te laten. Lijnrecht in andere richting wijst bovendien het feit dat literatuurwetenschap en geschiedschrijving nu juist in de laatste jaren doende lijken hun gescheidenheid te verruilen voor een vruchtbare wisselwerking.² Sterk bevorderend werkt daarbij dat beide disciplines inmiddels worden geboeid door facetten van hun studieobject die hen onherroepelijk op elkaars terrein brengen: literatuurweten-

* Dank aan D.E.H. de Boer, A.J. Brand en vooral A.M.J. van Buuren en G. Warnar, die een eerdere versie van dit artikel van grondige kritiek voorzagen.

Illustratie van het eerste blad van de Blome der Doechden. Op een vraag van de vorst, of hij van plan is de bloemen weg te wieden, antwoordt de tuinman bedroefd: 'Ja ich, want my is soe groet verdriet; vanden onderscheide en weit ic niet.' (Klooster Vaalbeek, ms. M.I.3, f.1^v.)

schappers richten zich op de historische context van hun teksten, historici op de ideeën van hun personages.

Er is al met al reden genoeg om ook de figuur van Dirc Potter weer eens te bezien in zijn tweezijdigheid van auteur en ambtenaar. Noodgedwongen kan dat in het beperkte bestek van deze bijdrage slechts geschieden via één van Potters drie letterkundige werken. Het gaat daarbij om een werk waarvan Busken Huet nog niet kon weten dat het van Potter was, nl. diens *Blome der doechden*.³ De *Blome der doechden* is een moraliserend prozatraktaat over zonden en deugden. Deze zijn geordend als tweeluiken: elke twee hoofdstukken vormen een paar van een bepaalde deugd en de bijbehorende (tegengestelde) ondeugd. Ook binnen een hoofdstuk is de opzet tot op zekere hoogte systematisch: Potter begint met een beknopte karakteristiek van de besproken deugd of zonde, haalt ter zake vervolgens uitspraken aan van een of meer autoriteiten (Bijbel, kerkvaders, maar ook klassieke auteurs), bespreekt daarna een dier dat op grond van bepaalde eigenschappen model kan staan voor de behandelde deugd of zonde, en vertelt een exempel waarin deze op treffende wijze wordt veraanschouwelijkt. Het hoofdstuk wordt dan steevast afgesloten met een vierregelig versje, waarin Potter de lezer oproept de besproken deugd te eerbiedigen, dan wel de betrokken zonde te schuwen. Op deze wijze passeren ruim twintig paren van deugd en zonde de revue: liefde en haat, blijdschap en droefheid, waarheid en leugen, trouw en ontrouw, enzovoort.

Op het eerste gezicht lijkt een tekst als deze *Blome der doechden* een wel zeer weinig geëigende informatiebron voor Potters persoonlijke opvattingen. Weinig middeleeuwse geschriften zijn immers zozeer door de traditie bepaald als teksten over deugd en zonde. Een recente inventaris van de Latijnse vertegenwoordigers van dit genre komt alleen al tot 9.261 teksten, die dan weliswaar allemaal verschillend zijn, doch het leeuwedeel van hun gedachtengoed gemeenschappelijk hebben.⁴ Daar komt in het bijzondere geval van Potters *Blome der doechden* nog bij dat deze teksten nauwste verband houdt met één bepaalde tak binnen dit genre, die van de Italiaanse *Fiore di Virtù*. Met laatstgenoemde tekst heeft Potters werk niet alleen de titel gemeen, maar ook de hele opzet in tweeluiken van deugd en zonde, inclusief ettelijke parallelle hoofdstukken, vaak met identieke autoriteiten, diersymbolen en exemplen.

Het is vooral aan de bijzonder complexe – en nog slecht bestudeerde – teksttraditie van de *Fiore* te wijten dat de precieze verhouding tussen Potters tekst en het Italiaans nog onvoldoende duidelijk is. Bij vergelijking met de uitgegeven versies van de *Fiore* vallen naast vele parallellen met de *Blome* ook heel wat ver-

schillen te noteren, waarvan het echter denkbaar is dat zij hun getrouwe oorsprong vinden in een afwijkend (Italiaans) origineel. Zo bezien zou het, in meest extreme zin, zelfs mogelijk zijn dat Potter niet meer heeft gedaan dan braaf vertalen wat zijn voorbeeldtekst hem voorschotelde – maar zonder deze kwestie op deze plaats te kunnen uitdiepen (laat staan oplossen) mag hier wellicht een voorlopige bevinding als de meer plausibele worden aangehouden. Dat Potter voor zijn *Blome* van een bron is uitgegaan, Italiaans of daarvan afstammend, staat wel vast; maar hij moet met deze bron op tamelijk vrijmoedige wijze zijn omgesprongen. Van de vrijheden die hij zich bij de bewerking – want dat lijkt de *Blome* meer te zijn dan een vertaling – heeft gepermitteerd zal een deel moeten worden herleid tot andere, additionele (Latijnse?) bronnen, doch kan een ander deel vooralsnog op het conto van Potters originaliteit worden geboekt. Dit laatste geldt met name voor de hoofdstukken die, naast vele meer plichtmatige, een bepaald bevlogen indruk maken en waar Potter als het ware zelf het voortouw lijkt te nemen – een indruk die nog wordt versterkt als voor zulke hoofdstukken geen parallellen in de *Fiore*-traditie voorhanden lijken, en Potters verhaalstof bovendien van Hollandse bodem lijkt.

Zo'n hoofdstuk is het hoofdstuk *Edelheit*, met als zijn tegenhanger de *Onedelheit* (p. 88-93). Geen van de bekende teksten uit de *Fiore*-traditie heeft dit tweeluik opgenomen, zodat er ernstig valt te rekenen met de mogelijkheid dat het idee ertoe aan Potters brein ontsproten is. De verhandeling onderscheidt zich verder van de meeste andere hoofdstukken in de *Blome* doordat Potter in dit geval de bespreking van deugd en zonde vervat in een meer dan gebruikelijk samenhangende beschouwing, ja zelfs in een hier en daar geëmotioneerd, maar au fond bijna juridisch beredenerend betoog. De hoofdthese van dit betoog is hypertraditioneel: de ware adel is de zieleadel, en blauw bloed is niets waard zonder een nobel hart.⁵ Doch de wijze waarop Potter deze these adstrueert en uitwerkt, verraadt een evidente persoonlijke betrokkenheid. Dit kan niet beter worden getoond dan door Potters uiteenzetting eerst op de voet te volgen, te beginnen met een lang citaat:

Die luyde heiten wel edel omme dat sij van edelen gheslechte ghecomen sijn; al sijn sij onedel van natueren ende van wercen, des en sien sij niet aen. Och, het scilt alte veel: edel te wesen ende wel gheboren! Dat heiten welgheboren luyde die vanden scilde gheboren sijn, ende hebbent van horen ouderen ende niet van hem selven. Het is die menighe van edelen ouderen gheboren die een edel ader niet en heeft aen sijnen lijve, ende is soe rechte onedel als hij wesen mach: van onghenade, van on-

eerbaarheid, van ghiericheit, van onscamelheit, van bloedicheit, van onwetentheit, van onbequaemheit, van vuylen seden, van quaden regimente, van onkuysheit, van vuylen onnutten worden, ende wreet, lelic, onsinnich, vol verraderie, moerdadich ende alre boesheit vol.

Hoe sal die minsche edel moeghen heiten die niet edel en is in gheenen poenten, noch manlijc in daden van wapen? Hij sal daer omme edel heiten om dat sijn ouders edel waren? Trouwen, het is wel menich heilich man gheweest die kinder liet die niet wijs en waren noch heilich; menich scoen man die kinder liet die niet scoen en waren; menich goedertieren man die kinder liet die wreet ende boes waren; menich manlijc heelt die kinder liet die saghen (= laf) waren, ende vele des ghelijcs – soe dat die kinder niet altijd der ouder natuere hadden, noch die doecht ende dat vordel die hoer ouders plaghen te hebben. Ende hoe coempt dan die edelheit meer te erven dan die doecht, of manheit, of scoenheit, of lelicheit of ander sake dier ghelijke?

Sonder twivel, als men die waerheit spreken sal voer Gode ende voer die werelt, soe en is edelheit niet anders dan een ingheborren doecht, daer eer, scamelheit ende manheit mede ghemenghet is. Het en mach niemant edel sijn dan bij sijnen edelen werken der doechden. (...) Ende of een man van slechten ouderen waer, en sal hij dan mit edelen daden niet moeghen verdienen dat hi edel sij? Sonder twivel, jae hij! Hij mach hem des beroemen dat hijt van hemselves heeft ende niet van sijnen ouderen! (...) Nu sich: ist dan niet beter ende saligher dat dijn ouders bij dij in eeren gheedelt werden? Also wel machmen nu mit edelen daden op ghetoghen ende gheeert worden als men over 600 jaer moecht! Ende soe machtich is nu die keyser enen man te edelen diet mit edelen daden verdienen, als die keyser die over 1000 jaer was. Mer het coempt al aen die verdienten. (88/31-89/20).

Het zal duidelijk zijn: Dirc Potter heeft weinig op met erfelijkheid in het algemeen, en al helemaal niets met de erfelijkheid van adellijke titels. Veeleer is hij een voorstander van het omgekeerde: dat iemand op grond van eigen verdienste in de (morele) adelstand wordt verheven. Alleen zo kan immers worden gegarandeerd dat adeldom bij de juiste lieden berust? En als belangrijk nevenargument stelt Potter dat het in goede, oude tijden niet anders toging, en dat de stamvader van de oude adel ooit ook zo'n nieuwkomer is geweest. Daartoe vervolgt hij met een reeks van – in zijn ogen – historische precedentes, zoals Julius Caesar (een Romeinse burgerzoon), Karel Martel (een bastaard), de Engelse kroon (afkomstig van een verdreven Trojaan), enzovoort. Van eigen, Hollandse bodem ontleent Potter (zonder bronvermelding) aan de

kroniek van de *Clerc uten Laghen Landen* de geschiedenis van een greve van *Hollant* (= Floris V) die om de uitgedunde gelederen van zijn ridderschap aan te vullen op Pinksteren de veertig *alre rijcste huyslude* van zijn land ontbood

daer hij enen hoghen hof mede hielt, ende hij sloechse allen ridder nader maeltijt ende gaff hem scilde ende wapene – daer hunden daghes sonder twivel veel af sijn die van dien gecomen sijn, ende overmits outheit der tijt soe verre gheleden is dat sij menen alle van coninghen ende greven ghecomen wesen... Ende dit hebben sommighe voertijts benomen mit wil (= opzettelijk belet) datmens inden croniken niet en heeft moeghen setten, omdat mens hem niet te verwijt segghen en soude – hoewel dat tet hem groet eer waer, ende in anderen lande dicke gheschiet is ende noch daghelijx gheschiet. (90/5-13)

In het vervolg van zijn beschouwing blijft Potter deze snaren bespelen. Ware adel is een innerlijke kwestie; de schijn van uiterlijke afkomst bedriegt maar al te vaak, zowel ten positieve als ten negatieve. En ook in dit geval weet Potter aan de dierenwereld argumenten te ontleen: hij vergelijkt adeldom met de sperwer, waarvan de soorten die zich nestelen in struiken de beste zijn *ende veel nutter ten weytspele* (= jachtvermaak) *dan die ander die inden hoghen castelen wonen*, waaruit maar weer eens blijkt *dat sij bij wijlen beter sijn die van laghen, slechten* (= eenvoudige) *bloede sijn dan vele die uut hoghen gheslechten ghesproten sijn* (90/47-91/3). Een exempel rondt dan de verhandeling af, handelend over Sallustius, die – ofschoon van simpele komaf – om zijn deugdzaamheid tot lid van de senaat van Rome werd benoemd. Hiertegen werd bezwaar gemaakt door Tranquillius, een edelman die *was ghenedert ende ghedaelt overmits roekeloesheit ende quaden regimente des levens* (91/39-40). Doch Sallustius antwoordde ferm:

‘Du, Tranquilli, hebs onrecht ende sprekes op mij onbillijk ende sonder reden. Ic ben gheboren van enen oetmoedighen armen gheslechte, ende (ben gheedelt) bij gunste der goden om mijn lieflijke weldaden ende om der doecht die mij ingeboren is, soe dat allen die van mij comen hem verhogen sullen der edelheit ende vordele die hem van mij comen sal wesen. Ende du, mitter oneerbarheit dijns lijfs ende mitter vuyler onnutticheit dijns levens hebste dijselve onedel ende oneerbaer gemaect, ende alle die van dij comen sullen voertaen besmet ende onsuver wesen bij dij, omder lelicheit dijnre onedeler daden, soedat sij hem ewelijck bedroeven sullen als sij dijnre ghedencken.’ (91/42-92/2)

Deze fiere repliek bevestigde de overige senatoren in de juistheid van hun keuze; Sallustius kreeg *groten lof vander antworde, ende hij wart noch vele hogher verheven. Ende die ander wart versteken* (= verbannen) *ende sterf in armoede ende in onsalicheit, nae sijn verdienten* (92/3-5). Beloning naar verdienste dus – en daarmee hebben wij een rode draad in heel de *Blome der doechden* te pakken. Om misverstanden te voorkomen: de belangrijkste beloning is, ook voor Dirc Potter, niet van deze wereld. Dat is, uiteraard, de goddelijke beloning van het zieleheil, de enige beloning met eeuwigheidswaarde, of in Potters eigen woorden: *dat hoghen loon dat God den ghenen geeft die Hem warachtelijck minnen ende Sinnen torn ontsien.*⁶ Om deze beloning is het in het leven en ook in de *Blome* uiteindelijk te doen, zodat Potter zijn lezers in het slotvers van de tekst dan ook toewenst *dat hemelrijck u eyghen mach sijn..*

Maar niet minder evident is het, dat in de *Blome* hemelse beloning zo dikwijls hand in hand gaat met een aards succes. Op talrijke plaatsen is expliciet sprake van een tweeledige winst voor de deugdzaam levende mens, *beyde inder tijt ende nader doot.*⁷ In dit licht lijkt het ook geen toeval dat de beloning die Potter voor de deugd in het vooruitzicht stelt zo vaak dubbelzinnig is geformuleerd, in die zin dat in het midden blijft of op beloning in dan wel ná dit leven wordt bedoeld. Waarschijnlijk is het heel uitdrukkelijk Potters opzet dat beide mogelijkheden worden geïmpliceerd in bewoordingen als *dan mochten wi in Gods hulde vort gaen ende alle onsen saken soudent besten keeren.*⁸ Het is duidelijk dat in Potters ogen aardse en hemelse voorspoed – en hetzelfde geldt voor de mislukking – elkaar niet uitsluiten, maar juist zeer vaak parallel kunnen lopen, en dat het streven naar beloning in dit opzicht een welbewust ‘tweesporenbeleid’ vereist. Leert goede *const*, zo houdt hij de lezer in het gelijknamige (toegevoegde) hoofdstuk voor, *daer ghij u selven mede helpen moecht ende den cost daer mede winnen moecht, ende ooc een heerlijc leven mede leyden moecht ende dat ewighe leven daermede winnen moecht.*⁹ Als sterveling mag men op beide hopen; per slot werd ook Petrus *voer alle apostolen thoest (...)* *der heiligher kerken ende hem worden bevoelen die slotelen des hemels* (29/30-32), en heeft God eertijds ook Abraham *verheven tot eenen prince der patriarchen ende die ewige benedictie ghegeven* (116/32-33).

Nu is dit alles verre van Potters eigen vinding. Niet alleen de precedentes heeft hij aan de traditie kunnen ontleen; ook in zijn bewoordingen voor het tweevoudig slagen is Potter allesbehalve origineel. Auteurs in zijn onmiddellijke omgeving gebruiken soms dezelfde formules, wat erop wijst dat men hier niet alleen te doen heeft met oeroud (voor een deel reeds bijbels) gedachtengoed,

maar ook met gemeengoed uit Potters eigen milieu.¹⁰ Er lijkt echter een significant verschil in kwaliteit en kwantiteit te zijn. Het kwalitatieve verschil heeft te maken met de waardering en de interpretatie van de aardse vooruitgang. Een Hollandse hofdichter als Willem van Hildegaersberch staat zeer gereserveerd tegenover aardse succes, en ziet het al gauw als een symptoom van de hebzucht en de wanorde die naar zijn oordeel de wereld in hun greep hebben. De Hollandse hofkapelaan Dirc van Delft formuleert de aardse voorspoed in termen van gezondheid, lang leven, eer en vrede en legt alle nadruk op het feit dat de mens dit geluk te danken heeft aan Gods genade. Anders dan andere auteurs aan het Hollandse hof is Dirc Potter principieel veel positiever gestemd jegens vooruitgang in dit leven. Bovendien lijkt hij dit aardse slagen te zien als de logische en gerechtvaardigde beloning voor eigen, menselijke verdienste. Daarbij is hij vaak zeer uitgesproken over wat zulk slagen voor hem, heel concreet, inhoudt: stijgen in rang.¹¹

Door dit fenomeen, d.w.z. de maatschappelijke status, lijkt de auteur van de *Blome* wel bij uitstek geïntrigeerd, om niet te zeggen geobsedeerd. Woorden als *verheffen*, *nederen* en dergelijke liggen Potter in de mond bestorven, terwijl hij ook de neiging heeft de deugden nogal eens primair in functie te zien van de eraan verbonden promotiekansen. Zo meldt hij van de (toegevoegde) deugd *ghedenckenisse* (= geheugen) dat daardoor *menich arm man tot groter consten ghecomen (is) ende daer nae tot groten state, werdicheit ende eeren*; ook dank zij *sedicheit* is menigeen *op ghetoghen geweest tot groten stade ende hoger werdicheit*, terwijl hetzelfde wordt gezegd van *const*: *wij sient alle dagen in allen syden dat die constenaren van cleercgien of van anderen tijtlijken dinghen verheven worden, ende sij tot groten state ende werdicheit comen*. En ook *onderdanicheit* heeft menigen man van *cleynen state groet gemaect*.¹²

Ook de pointe van Potters exempelen is dikwijls toegesneden op het maatschappelijk stijgen of dalen van de hoofdpersoon. We zagen dit al in de hierboven belichte geschiedenis van Sallustius; bij nader toezien blijkt een dergelijk verloop wel de meest gebruikelijke toedracht voor de exempelen in de *Blome*. Vooral de exempelen met een goede afloop eindigen dikwijls met een promotie, zelfs in het opmerkelijke geval van een filosoof die nu juist de woestijn had opgezocht om daar in *enicheit wijsheit te begripen ende hem mit doechden te cleden*. Als een passerende koning van hem een wijsheidsbeginsel leert waarmee deze een complot tegen zijn leven kan verijdelen, *soe dede hij den phylosoeph werdelijken te hove halen ende verhief hem in groter eren, ende hielten bij hem sijn leven lanc in alsulker werdicheit als sijn broeder, des hij wael*

verdient hadde.¹³

Nog een aspect van Potters promotiedenken kan inmiddels zichtbaar zijn geworden: het toch allerm minst vanzelfsprekende feit dat het meestal de verheffing van *ondergeschikten* tot prominente posities betreft. Haast nooit is het Dirc Potter om de nog verdere stijging van, bijvoorbeeld, vorsten te doen, doch vrijwel steeds (zie noot 13 en de voorbeelden hierboven) om de geslaagde carrière van de dienaren in hun omgeving. Dit vrijwel consequente dienarenperspectief treedt, in combinatie met het promotiedenken, wel nergens zo duidelijk aan de dag als in de hoofdstukken over *oetmoedicheit*, *onderdanicheit* en hun zondige tegenhangers. Hier lijkt Potter wel zeer in zijn element; het is opvallend hoezeer bijvoorbeeld zijn behandeling van de ootmoed niet zozeer de deemoed jegens God belicht, doch in hoofdzaak in het teken staat van de nederigheid die dienaren hun heer verschuldigd zijn: *ende bistu oec onthouden totten vorsten huuse, en verheffe dij niet hoegher dan dij die heer hebben en wil, ende laet dij die here selver opheffen nae dijn verdiente* (weer! FPvO) *als hij doch sculdich is te doen* (58/38-40). In het ten opzichte van de *Fiore*-traditie zo te zien toegevoegde, lange hoofdstuk over *onderdanicheit* doet Potter een en ander nog eens dunnetjes over, in een beschouwing waarin de inmiddels bekende thema's en bewoordingen uit de profijtsfeer voortdurend terugkeren, zoals *Allen wege wort mit onderdanicheit ghewonnen; met onderdanicheit wort menich arm knecht opgetoghen tot groeter rijcheit ende salicheit* (116/43-44). Voor Dirc Potter is dienen ook verdienen (vgl. 117/9-11), en bijgevolg is ondankbaarheid *een ondoecht die ic hate voer allen saken* (114/14-15), want een goede heer weet goede dienaars te waarderen. Van hun kant moeten die dienaars weten dat domme mensen niet deugen om *heren of eerbair luyde te dienen, want sij en souden haer stijve knyen niet buyghen connen noch oec worde gheven die bequaem waren* (125/9-11). Wie dient moet op zijn woorden kunnen passen, en door de knieën kunnen gaan.

Het bovenstaande moge voldoen om duidelijk te maken dat de *Blome der doechden* is doortrokken van een 'tweedimensionale succesmoraal', die de mens door deugdzaamheid wil laten stijgen op de maatschappelijke ladder tot aan zijn ultieme promotie toe, in de vorm van een hemelse kroon op een aardse carrière. Bij vergelijking met de teksttraditie van de *Fiore* blijkt dat dit ideeëncomplex daar weliswaar niet afwezig is, doch dat het in Potters tekst veel meer is geprofileerd. Dat de Middelnederlandse auteur daartoe uit aanvullende bronnen heeft geput – bijvoorbeeld voor bepaalde exempelen van beloonde dienstbaarheid – is zeer waarschijnlijk, doch doet niets af aan het wezenlijke feit dat Potter kennelijk behoefte had om juist deze lijnen in zijn tekst te versterken

– waarbij men bovendien veilig kan aannemen dat hij ook onafhankelijk van enige bron daartoe het zijne heeft bijgedragen.

Een vanzelfsprekende vraag is, waaróm Potter zo gebiologeerd is door juist deze kwesties. Voor de verklaring is het wel zeer verleidelijk de blik te wenden naar zijn biografie. Tot voor kort gold een dergelijke stap in de literatuurwetenschap als weinig minder dan een methodische doodzonde; dominant was de zgn. werkimmanente beschouwingswijze, die stelde dat er geen wezenlijk verband is tussen de interpretatie van een kunstwerk en het leven van de kunstenaar. Maar nu de literatuurwetenschap zozeer in de ban is van de historische context van het literaire object, zou het bepaald halfhartig zijn om niet te willen erkennen dat behalve werk en lezer ook de auteur zijn historische bepaaldheid heeft. Wat de historische bepaaldheid in dit geval betreft, valt dan meteen op dat Dirc Potter zijn leven lang in vorstelijke dienst is geweest.¹⁴ De eerste maal dat men hem in archiefstukken van het Hollandse hof tegenkomt (1385), is hij een eenvoudig klerk op de grafelijke tresprie. Maar vanaf 1401 begint zijn ster te rijzen. Op 24 april van dat jaar beleent hertog Albrecht hem wegens bewezen diensten met de zwanen in Waterland en de pacht van de Zeevang; op 19 november 1402 wordt aan Dirc Potter *om dienst willen ... die hi tot vele tijt gedaen heeft ... ende noch doen sal* een hofstede geschonken. Tevens moet hij in deze periode tot meesterklerk zijn opgeklimmen, en rechterlijke functies zijn gaan vervullen, vermoedelijk als griffier. In 1408 volgt zijn beveling tot baljuw van Den Haag, hetgeen hij blijft tot 4 september 1416. In deze jaren onderneemt Potter in opdracht van graaf Willem VI tevens talrijke gezantschappen, o.a. naar Rome en de Engelse koning. Zijn diensten worden wederom beloond: in 1413 wordt hij bedeed met de tolinkomsten van Geervliet en Iersekeroord, in mei 1413 wordt hij in een grafelijke brief aan koning Hendrik V van Engeland *secretarius* en *armiger* genoemd. Onstuitbaar lijkt Dirc Potter de weg naar adeldom te zijn ingeslagen. In maart 1415 is het dan officieel zover: Dirc Potter wordt door de graaf in de adelstand verheven, en begiftigd met de hofstad Ter Loo in het ambacht Voorburg. Van dan af noemt hij zich Dirc Potter vander Loo. En blijkens een in de *Blome* verstoopt auteursacrostichon met deze dubbele naam valt dit werk ná deze datum te dateren...

Moet hier nog veel aan worden toegevoegd? In het licht van bovenstaande biografische gegevens lijkt de conclusie evident dat de hoveling Dirc Potter als ambtenaar de levenslessen van de *Blome* terdege in praktijk heeft gebracht, en zelf kan gelden als het beste voorbeeld van zijn eigen theorie. Wat hier oorzaak is en wat gevolg, valt nauwelijks te onderscheiden. In elk geval stellen we vast: Dirc Potter was een dienstvaardig stijger, met een navenante

moraal. Er zijn er meer geweest zoals hij, zeker in de ambtelijke rangen die welhaast overal, en zeker aan het laat-middeleeuwse hof de springplank bij uitstek bieden voor sociale mobiliteit.¹⁵ Wat dat betreft is Dirc Potter slechts de representant – zij het voor het Noorden vroeg, en zij het hoog – van een groep nieuwkomers aan het Hollandse hof die het zelfs heeft gebracht tot een vermelding in de nieuwe *AGN*.¹⁶ Wat Potter echter uniek maakt, is dat hij de pen niet enkel als ambtenaar, maar ook als literator op het perkament heeft gezet, en ons daardoor een kijk vergunt op de mentaliteit van mensen zoals hij. Dat lijkt ook voor historici een buitenkansje: ditmaal hoeft men de mentaliteit niet veronderstellenderwijs te projecteren achter de uiterlijke feiten, doch heeft men houvast aan geëxpliciteerde opvattingen.

Zoals die mentaliteit in het voorafgaande is beschreven, staat daarin het vooruitkomen in de wereld – met behoud van zieleheil – centraal. Wel gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat Potter dit nergens met zoveel woorden zegt: de uitspraak dat het in het leven om de carrière gaat, zal men hem echt niet als het centrale levensbeginsel zien adverteren. Levensbeginsel is en blijft de christelijke deugzaamheid, zoals het doel van het leven eerst en vooral de hemel is. Doch bij nader toezien, tussen de regels door lezend en het meestal impliciete met het soms expliciete combinerend, kan men daarnaast – of moeten we zeggen: daarboven of daaronder? – een ander complex van drijfveren vermoeden.

Het doel in dát verband – vooruitkomen via dienstbaarheid – moge daarbij veelal (half-)impliciet blijven, over de middelen is Potter vrij ondubbelzinnig. In bepaalde hoofdstukken geeft hij in extenso, en in andere meer terloops te kennen dat hij sommige deugden duidelijk hoger prioriteert dan andere. De ereplaats in Potters deugdenarsenaal is daarbij weggelegd voor de gaven van het verstand, die bij hem in verschillende termen figureren: *rede*, *wijsheid*, *const*. Hun primaat zal op het eerste gezicht niet verrassen: wie (nog) niet sterk is, moet nu eenmaal slim zijn, zoals ook Potter zelf zegt.¹⁷ Toch is het minder vanzelfsprekend dan het lijkt: een zeker zo probaat middel voor carrièrebevordering aan het Hollandse hof is in die tijd – zoals het geval Willem Eggert leert¹⁸ – het geld, waarmee men zich voor de vorst pas echt onmisbaar maakt. Maar het grote geld zou Potter eerst *dank zij zijn opgang* weten te verwerven; het kon er niet de motor van zijn. Dirc Potter weet maar al te goed dat hij het moet hebben van zijn verstandelijk vermogen: in de vorm van parate specialistische kennis die hem tot een waardevol juridisch ambtenaar kan maken, maar ook in de vorm van een doelbewuste en consequente levensslimheid die hem helpt de verstandige (en dat betekent meestal: midden)koers te varen te midden van de vele woelingen des tijds.

Leren, werken en vertrouwen op de adviezen van de rede – het is een waardenpatroon dat meestal wordt geassocieerd met de laat-middeleeuwse burgerij.¹⁹ De burgerij is weliswaar ook de stand waaruit Dirc Potter afkomstig is, doch hij richt zijn opportunisme niet op burgerlijk-mercantiele expansie, maar op een ambtelijke carrière in een hofmilieu. Daarmee is de curieuze (en ook moeilijk vast te pinnen) positie van Dirc Potter en diens opvattingen al enigszins gemarkeerd. Aan de ene kant is hij, eerst en vooral, een duidelijke hoveling: dienstwillig dienaar van zijn vorst, tuk op erkenning aan het hof, op aanzien, eer en liefst een titel met bijpassende staat. Een conformist kortom, voor wie deugdadel dan ook, heel typerend, kan betekenen: dank zij deugd *in* de adelstand worden opgenomen – geenszins alleen de deugdadel die in een christelijk egalitair denken als de ware (zedelijke) elite *tegenover* de standsadel wordt gesteld.²⁰ Maar aan de andere kant is Dirc Potter de typische parvenu: compleet met enige rancune jegens de gevestigde (oude) adel en een moraal van nieuwe snit, waarin niet zozeer wapenen centraal staan als wel hersenen. Het resultaat is een fascinerende, vrij complexe persoonlijkheid, waarin ambitie en frustratie beide aanwezig zijn, evenals zelfbewustzijn en nederigheid.

Heel wat meer zou nog in dit verband besproken mogen worden: hoe in dit alles Potters ideeën passen over het huwelijk, over oorlog en vrede, over de staat en het geloof. Maar het bestek van deze bijdrage laat geen verdere uitbouw toe.²¹ Hopelijk voldoet echter ook de bescheiden constructie van het voorafgaande als draagvlak voor de these, dat de hofambtenaar Dirc Potter met zijn literaire werk als kansrijk voorwerp van onderzoek door de mediaevistiek gekoesterd verdient te worden, en dan niet in de dodelijke omhelzing van afzonderlijke specialismen, maar, als ik het zo zeggen mag, in een voor alle partijen profijtelijke driehoeksverhouding tussen historicus, letterkundige en hun beider middeleeuws object.

Noten

1. C. Busken Huet, *Het land van Rembrand, I*, Haarlem 1882, p. 250-279. Uiteraard komen ook in latere publikaties over Potter wel eens zowel diens leven als zijn werk ter sprake, doch in een weinig geïntegreerde behandeling. Zie bijv. de voor het Potteronderzoek belangrijke studies van J. te Winkel *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde, II*, Haarlem 1922, p. 119-135 en A.M.J. van Buuren *Der minnen loep van Dirc Potter*, Utrecht 1979.

2. Zie van historische en letterkundige zijde o.a. respectievelijk M.

Boone, Th. de Hemptinne en W. Prevenier, 'Fictie en historische realiteit. Colijn van Rijsses *De Spiegel der Minnen*, ook een spiegel van sociale spanningen in de Nederlanden der late middeleeuwen?', in: *Jaarboek Fontaine* 34 (1984), p. 9-34, en F.P. van Oostrom: 'Schetskaart of geschiedverhaal? Over methode en praktijk van (een) geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde', in: *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen*, Utrecht 1985, p. 198-216.

3. Het werk werd eerst in deze eeuw (onder onjuiste titel) uitgegeven: *Dat bouck der bloemen*, (ed.) S. Schoutens, Hoogstraten 1904. Kort nadien werd het auteurschap van Potter bewezen; zie o.a. H.P.J. van Alfen, 'Een vergeten werk van Dirc Potter', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 24 (1905), p. 225-243. Meer recente belangrijke studies over de *Blome* zijn twee artikelen van A.M.J. van Buuren, 'Dat scamelheit thoechste poent es van minnen', in: *Ic ga daer ic hebbe te doene. Opstellen aangeboden aan F. Lulofs*, Groningen 1984, p. 127-148 en 'Een seer notabel boeck: *Blome der doechden* van Dirc Potter', in: *Tussentijds* (zie noot 2), p. 41-55. In het volgende wordt de tekst van de *Blome* geciteerd naar de (weinig bevredigende) ed.-Schoutens, onder opgave van pagina- en (in de editie afwezige) regelnummering. Terwille van de begripelijkheid heb ik de spelling van het Middelnederlands enigszins gemoderniseerd en interpunctie toegevoegd.

4. Zie M.W. Bloomfield e.a., *Incipits of Latin works on the virtues and vices, 1100-1500 A.D.*, Cambridge (Mass.) 1979.

5. Vgl. o.a. K.H. Borck, 'Adel, Tugend und Geblüt. Thesen und Beobachtungen zur Vorstellung des Tugendadels in der Deutschen Literatur des 12. und 13. Jahrhunderts', in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur* (Tübingen) 100 (1978), p. 423-457.

6. *Blome* 11/22-23; zie ook 46/16-17 en 73/47-48.

7. *Blome* 122/7; zie ook 22/37-38, 45/32-33, 111/12 en 126/42-43.

8. *Blome* 78/24-25; zie ook 30/47, 44/42, 47/29-30, 52/7, 53/45-46, 56/14, 102/42 en 115/7.

9. *Blome* 124/7-9. Voor de tweevoudige mislukking zie bijv. 26/16-17, 28/45-48, 39/29-30, 64/1-2 en 118/27-29.

10. Zie bijv. Willem van Hildegasberch, *Gedichten*, (ed.) Bisschop Verwijs, 's-Gravenhage 1870: *Vanden spieghel*, vs. 34-35 'Wie gherende is der werelt eer, Ende hemelrijc ten lesten mael': *Haags liederenhand-schrift*, (ed.) E.H. Kossmann, 's-Gravenhage 1940, gedicht 19, vs. 42-42: '... Hi sal winnen Lof in den hemel ende op der erden'; Dirc van Delft, *Tafel vanden kersten ghelove*, (ed.) L. Daniëls, Antwerpen etc. 1938: *Somerstuc* XLV 328-329 '... die soude hier inder tijt eer ende lof begaen ende na desen leven die croen der salicheit ontfaen'.

11. Nog preciezer wellicht: stijgen in *eer*, aanzien (hetgeen dikwijls correleert met rang). Zie over deze *eer*-cultus aan het Hollandse en andere hoven F.P. van Oostrom, 'De oude orde in verval? Hollandse hofliteratuur en Huizinga's *Herfsttij*', *Literatuur* 3 (1986), p. 202-210, en de aldaar opgegeven literatuur. Goede tweede als carrièredoel is bij Potter de rijkdom: zie bijv. 77/10, 107/9 en 122/40. Kenmerkend genoeg sluit dit materialisme (zie bijv. ook 13/8-10 en 41/22-24) het evenzeer voorkomen van christelijk geïnspireerde weeldeverzaking niet uit: zie bijv. de hoofdstuk-

ken *onmate*, *ydel glorie* en *giericheit*.

12. Citaten resp. uit *Blome* 105/47-48, 112/11-12, 124/14-16 en 59/6. Ook *groetmoedicheit* is blijkens 99/16-17 een *eerbaer doecht Die den menighen heeft verhoecht*, hetgeen ook hier wel 'verhogen' zal betekenen, en niet 'verheugen'. Zie voor verdere vermeldingen van maatschappelijk klimmen en dalen plaatsen als 22/28-30, 37/43-44, 44/10-11, 68/28, 122/38-42, en de hoofdstukken *oetmoedicheit* en *onderdanicheit* met hun tegenhangers, passim. (Voor alle duidelijkheid: ook hierin staat Potter niet alleen: zie bijv. Willem van Hildegarsberchs gedicht *Van gheduricheit*. Wel is ook hier een kwantitatief verschil). Gezien Potters preoccupatie met rangen en standen wekt het nauwelijks nog verbazing dat hij het naleven van bepaalde deugden in het intermenselijk verkeer soms relateert aan de hiërarchie tussen de partners: zie 18/25-28, 76/21-26 en 116/18-19.

13. Het exempel beslaat in de *Blome* 42/6-40. Voor vergelijkbare gevallen van exempelen die blij eindigen met de maatschappelijke promotie van de protagonist zie 8/40-42, 8/44-46, 16/2-3, 30/24-25, 34/16-19, 38-39, 46-47, 59/30-31, 107/9, 111/22-24 en 116/39-41. Dit type vindt zijn logische pendant in de exempelen die eindigen met de maatschappelijke mislukking van de zondige hoofdpersoon, die om zijn verdiende loontje komt: 23/34-38, 33/12-19, 38/17-18, 38/27-29, 48/30-42, 64/5-15, 72/24, 77-78, 117/28-29. Uiteraard gaat het hierbij meestal ook om geschiedenissen waarin de hoofdfiguur door zijn zondigheid tevens zijn zieleheil verspeelt en in de hel terecht komt – het uit noot 9 bekende tweevoudige mislukken dus. Dat aards mislukken in de hemel wordt goedge maakt, komt bij Potter maar weinig voor: zie 20/35-36, 32/11-12 en 112/23-29.

14. Zie over Potters biografie de in noot 1 genoemde publikaties van Te Winkel en Van Buuren, en vooral B. Overmaat, 'Dirck Potter: nieuwe gegevens over 's dichters biografie', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 69 (1952), p. 110-137.

15. Vgl. W. Paravicini, 'Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund', in: *Francia* 5 (1977), p. 127-182 en W. Prevenier, 'Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)', in: *BMGN* 87 (1972), p. 44-59. Potter lijkt alle symptomen te vertonen van het door Prevenier omschreven complex: standoverschrijding, uit op materieel voordeel en sociaal prestige, telg van een ambtenarenfamilie, bestuurstechnocraat, kritisch t.a.v. de vorst en met een enigszins dubbelhartige moraal.

16. Vgl. Ph. Godding en J.Th. de Smidt 'Evolutie van het recht in samenhang met de instellingen', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden IV*, Haarlem 1980, p. 174 over '... een nieuwe klasse van togadragers, de "noblesse de robe" tegenover de "noblesse d'épée". De veelal uit de burgerstand omhooggeklimmen leden van deze nieuwe ambtsadel verlangen ook de status en het aureool van een riddertitel en een stamboom met adellijke kwartieren.' De auteurs situeren deze ontwikkeling in de tweede helft van de 15e eeuw – de vraag lijkt of het voorbeeld van Potter er niet op wijst dat e.e.a. eerder inzet. Potter zelf lijkt zich overigens van genoemde ontwikkeling bewust: zie de reeds geciteerde passus 124/15-16 over de carrière van grondig geschoolde klerken.

17. *Blome* 122/35-37: *aldus wort menich dier verwonnen mit conste datmen*

mit crachte nummermeer winnen en soude. Het zou ondoenlijk zijn om alle plaatsen op te sommen waar Potter het primaat blijkt toe te kennen aan de rede; zie vooral de hoofdstukken over de hiermee verbonden deugden *mate*, *rede*, *wijsheid* en *const*. Overigens lijkt met name ook deze 'rationele' dimensie in de *Blome* veel sterker aanwezig dan in de *Fiore*-traditie.

18. Zie J.A.M.Y. Bos-Rops, 'Willem Eggert ca. 1360-1417; een Amsterdams koopman in grafelijke dienst', in: *Hollandse studiën* 12 (1982), p. 37-72. Het is wel karakteristiek voor Potters mentaliteit dat hij tegen dit soort succes grote bezwaren heeft: een nouveau riche heeft in zijn ogen aan het hof niets te zoeken (59/40-47). Tot Potters sociale code hoort ook het snobisme van de volbloed hoveling die hij is: reeds zijn vader vervulde belangrijke ambtelijke diensten. Wat dat betreft is Dirc Potter aan het hof zeker geen nieuwkomer; wel een vooruitkomer.

19. Zie o.a. H. Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*, Amsterdam 1983, en 'De laatmiddeleeuwse rederijdersliteratuur als vroeg-humanistische overtuigingskunst', in *Jaarboek Fonteyne* 34 (1984), p. 65-96. Een en ander bevestigt weer eens hoe voorzichtig men moet zijn met polarisatie van adel en burgerij; niet zelden lijkt het onderscheid veeleer neer te komen op de (hiermee niet volledig congruente) polariteit van gearriveerden en nieuwkomers.

20. Zie de in noot 5 vermelde studie van Borck.

21. Gedurende het academisch jaar 1986-1987 heeft schrijver dezes op het NIAS gewerkt aan een monografie waarin de figuur van Dirc Potter, naast contemporaine auteurs aan het Hollandse gravenhof, uitvoeriger zal worden geportretteerd: *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (verschijnt eind 1987). Zie voor eerdere verkenningen behalve de in noot 2 en 11 genoemde studies ook F.P. van Oostrom, 'Van hoofs tot herfsttij: literatuur aan het Hollandse hof, ca. 1200- ca. 1400', in: *Dichter en hof. Verkenningen in veertien culturen*, Utrecht 1986, p. 57-74.